

Zasledovanje konstrukcije drugosti

Eva Mahkovic, eva.mahkovic@mgl.si

Andrej Zavrl. *Christopher Marlowe, kanonični odpadnik.*

Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.

Če Shakespeare po splošnem konsenzu velja za največjega avtorja angleške renesančne književnosti in je kot tak od svoje dobe do danes središče zanimanja nepreštvenih strokovnih analiz, uprizoritev, predelav, hipotez, pa bi za drugo največje ime elizabetinske dramatike, ki ne vzbuja le zanimanja strokovne, ampak tudi širše javnosti, lahko veljal prav Christopher Marlowe, pri čemer se zdi, da je razlog za zanimanje zanj prav njegova *drugost*, odstopanje od Shakespearja, drugačnost, odklon od norme (A kaj pa norma je? O tem se sprašuje tudi Zavrl.). Čeprav se predznak in ožji fokus zanimanja v različnih obdobjih spreminjata, je Marlovov odpadniški status skozi zgodovino literarne vede priljubljeno stališče – oziroma izhodišče – mnogih raznorodnih strokovnih raziskovalcev avtorja. Priljubljene so teorije, po katerih naj bi bil Marlowe celo avtor ali soavtor številnih Shakespearjevih del. Jeseni 2016 je skupina triindvajsetih akademikov v novi publikaciji zbranih Shakespearjevih del *New Oxford Shakespeare*, ki je pri založbi Oxford University Press izšla ob štiristoti obletnici dramatikove smrti, prvič v zgodovini kot soavtorja Shakespearjeve zgodovinske igre *Henry VI.* (prvi, drugi in tretji del) navedla Christopherja Marlowa. Njegova biografija in opus, ki je sicer veliko manj obsežen od Shakespearjevega (Marlowe naj bi umrl pred svojim tridesetim letom), se zdita tudi v nestrokovnem kontekstu predmet nenehnega ugibanja: zdi se, da je Christopher Marlowe v popkulturi skrivnostna, skoraj mitološka figura, romantiziran lik »drugačnega« pesnika, katerega dela vsebujejo prevratniške teme in vsebine (ki naj bi govorile o prevratniških nazorih in lastnostih avtorja), resnični pionir dobe, ki pa je umrl prekmalu, da bi zasedel prvo mesto med elizabetinskimi avtorji, na katero se je potem povzpел Shakespeare. Tako se je lik Marlowa v zadnjem času kot (skoraj) nesmrtni vampir na primer pojavil v nedavnem filmu Jima Jarmuscha *Only Lovers Left Alive* (2013; v fiktivni zgodbi se vampir Marlowe izkaže za avtorja večine Shakespearjevih del) ali pa v prihajajoči TV-seriji *Will*, ki se sicer osredotoča na zgodnja Shakespearjeva leta. Prav presojanje Marlowa kot drugačnega, kot univerzalnega odpadnika, je ključni koncept, ki ob obravnavi Christopherja Marlowa zanima Andreja Zavrla v monografski publikaciji *Christopher Marlowe: kanonični odpadnik.*

Christopher Marlowe je v slovenskem literarnem in uprizoritvenem sistemu razmeroma nepopolno, sporadično pokrit avtor. Če omenjamo dramska dela, sta prevedeni le dve, iz katerih so do danes na slovenskih odrih nastale tri uprizoritve njegovih del: kot prva pred več kot štirimi desetletji leta 1972 *Tragedija o dr. Faustu* (v prevodu Janeza Menarta) v režiji Francija Križaja v SLG Celje, bolj nedavno leta 2005 v SNG Drama Ljubljana *Edvard Drugi* v prevodu Srečka Fišerja in režiji Diega de Bree, leto kasneje, leta 2006, pa v SNG Nova Gorica še en *Faust*, tokrat skrajšano naslovljen *Doktor Faust* (spet je bil uporabljen Menartov prevod), prav tako v režiji Diega de Bree. Ob tem je v spremljajočih gledaliških listih nastalo nekaj člankov. Razen tega daljših študij o Christopherju Marlowu v slovenski literarni vedi ni bilo. Študija *Christopher Marlowe: kanonični odpadnik*, ki je nastala na osnovi Zavrlove doktorske disertacije *Recepcija Christopherja Marlowa na Slovenskem s posebnim ozirom na njegovo odpadništvo*, je tako dragoceno delo z dveh vidikov, ki sta obenem tudi dve vsebinski plati knjige. Po eni strani je študija prva monografska publikacija o Marlowu na Slovenskem, prvo delo, ki se v slovenščini obširno in usmerjeno ukvarja z Marlowom. Ker avtor o dramatiku spregovori skozi sistematično komparativno obravnavo kritiške recepcije Marlowa od njegovih sodobnikov do 21. stoletja, pa gre po drugi strani tudi za delo, ki ima mesto v kontekstu mednarodnega marlowoslovja. V prvi polovici knjige avtorja zanimajo predvsem biografski, literarnozgodovinski in tekstnokritiški vidiki Christopherja Marlowa, zgodovina in potek njegove recepcije in kanonizacije, v drugem pa prevodni in uprizoritveni vidiki, vezani na slovenski prostor. Zavrli vse vidike preučevanja Marlowa obravnava skozi prizmo Marlowovega domnevnega »verskega, spolnega in seksualnega ter ideološko-političnega odpadništva«, se pravi mesta, ki je Christopherju Marlowu kmalu po smrti pripadlo v svetovnem literarnem kanonu, čeprav omenjeni koncept vseskozi obravnava kot konstrukt, ne pa kot objektivno dejstvo.

Marlowov »odpadniški« status znotraj elizabetinske dramatike naj bi podpirala številna področja, ki tvorijo njegovo identiteto: družbeni položaj, pesniški/dramski opus, odnosi z oblastmi, spolna orientacija in religiozna identiteta. Posebej zakoreninjene so trditve o njegovi domnevni homoseksualnosti, številnih moških ljubimcih, političnih nalogah od angleške vlade, ki naj bi mu plačevala šolanje, vohunskih dejavnostih, domnevnem uboju pa o sumljivih okoliščinah njegove smrti (po predpostavki večine biografov naj bi umrl v gostilniškem pretepu). Čeprav se zdi torej sloves Marlowa kot »večplastnega odpadnika« pri njegovih razlagalcih in analitikih vseprisoten, Zavrli že v uvodu opozarja, da morda temelji na velikem posploševanju in zaključevanju brez poznavanja dejstev, ki jih je zaradi pomanjkanja dokazov o skoraj čemer koli v Marlowovem življenju nemogoče poznati. Sam koncept Marlowovega »odpadništva« je tako vprašljiv: za definicijo »odpadništva« je najprej treba jasno definirati normo, kar pa je pri zgodnjenovoveških avtorjih, kot je Marlowe, tvegano početje, obremenjeno s številnimi predpostavkami in ugibanji.

Študija se nadaljuje s kratko biografijo Marlowa, pri čemer avtor vseskozi opozarja na omejenost takega početja: »pisanje biografij je neizogibno sestavljanje konstruktov«, pri čemer se zdi, da zaradi prej omenjenega pomanjkanja preverljivih podatkov in navdušenega mitologiziranja pesnikovega lika pri Christopherju Marlowu to še posebej drži. Ob pomanjkanju dejstev kot viri za Marlowove biografe poleg uradnih in sodnih zapisov ter zapisov Marlowovih sodobnikov večkrat služijo tudi avtorjeva lastna besedila, pri čemer Zavrl ugotavlja, da se je »pogosto, a poenostavljeno prepletanje Marlowove biografije in besedil začelo že kmalu po njegovi smrti in traja še danes«. Kot vira za sklepanje o dramatikovem življenju sta pri številnih biografih posebej priljubljena prav *Tragedija o doktorju Faustu* in *Edvard Drugi*, v katerih naj bi bila naslovna lika prežeta z biografijo svojega avtorja.

Kot je dvoumna in nezanesljiva Marlowova biografija, Zavrl kot dvoumne dokumente navede tudi njegova literarna dela (skupno sedem dramskih besedil, tri pesniška besedila, dva prevoda in latinsko posvetilo Mary Sidney Herbert k latinski pesnitvi Thomasa Watsona *Amintae Gaudia*). Kot lahko Marlowove biografije več kot o predmetu svojega raziskovanja povedo o biografih in biografijnah, tako se zaradi izrazite besedilne in interpretativne heterogenosti, tako različne pisce citira Zavrl, namesto »za 'Marlowa' odločajo za 'Marlowov učinek' ('the Marlowe effect')«, ki naj jasno poudari, da z različnimi uredniškimi in interpretacijskimi konstrukti nastajajo različni Marlowi«. V poglavju »Marlowova besedila« Zavrl opiše vsebino in nastajanje vseh Marlowovih ohranjenih besedil, pri čemer posebno pozornost posveti *Tragediji o dr. Faustu* in *Edvardu Drugemu*. *Faust* je ena najpogosteje tiskanih elizabetinskih iger, za katero obstajata dve ohranjeni različici temeljnega besedila (različica A, ki je prvič izšla leta 1604, in B, ki je prvič izšla leta 1616), ki imata vsaka od dve do šest različnih izdaj. Zavrl natančno in s citiranjem številnih virov navaja in med seboj primerja različici A in B in iz njiju izhajajoče interpretativne razlike med posameznimi verzijami, pri čemer opozarja tudi na pomembnost spremnih besed in opomb, včasih obsežnejših od samih besedil, ki so za razumevanje in interpretacijo bralca ključne, ker skrbijo za kontekstualizacijo besedil. Z ozirom na Marlowov odpadniški status Zavrl posebno pozornost smiselno posveti analizi kritiške recepcije komičnih (burkaških) prizorov, ki jih različica B vsebuje, različica A pa ne in ki so največkrat predmet ugibanj, da ne morejo biti Marlowovo delo. V zaključku poglavja o *Faustu* Zavrl komentira tudi slovensko recepcijo različic *Fausta*, ki jih redki slovenski o Marlowu pišoči avtorji do zdaj niso resno metodološko obravnavali. Besedilo *Edvard Drugi* je označeno za besedilnokritiško manj problematično od *Fausta*, Zavrl pa besedilo obravnava tudi v relaciji do Marlowovega vsebinskega vira za *Edvarda Drugega*, Holinshedovih *Kronik*. Z vsebinske plati Zavrl pri analizi kritiške recepcije *Edvarda Drugega* posebno pozornost posveti prizoru Edvardove smrti oziroma posilstva z razbeljenim železom, ki naj bi po številnih analitikih govorilo o parodiji homoerotičnega spolnega akta. Zavrl opozarja, da je Edvardova smrt tako opisana že pri Holinshedu, in navaja tudi

pisce, ki so do tovrstne interpretacije Edvardove smrti bolj skeptični.

V poglavju o recepciji in kanonizaciji Marlowa Zavrl sistematično analizira razvoj recepcijskega loka Marlowa od njegovih sodobnikov do sodobne literarne teorije. Tako se je njegova domnevna neortodoksnost v različnih dobah obravnavala različno, strmo naraščanje zanimanja za avtorja pa se je začelo na začetku 19. stoletja z angleškimi romantiki, ki so v Marlowu prepoznali sorodno dušo. Pomembno je h kanonizaciji Marlowa prispevala viktorijanska kritika, še bolj pa s številnimi avtorji 20. stoletje. V sedemdesetih letih je preučevanje Marlowa z nastopom novega historizma, kulturnega materializma, postkolonialnih študij, feministične teorije, queerovske teorije in podobnih novih metodoloških principov doseglo nove vrhove. Zavrl analizira avtorje, ki tovrstno branje Marlowa podpirajo (na primer novohistoristično branje Marlowa Stephena Greenblatta in Emily Bartels), obenem pa tiste, ki tako branje zavračajo, češ da je zgolj »sodobna različica romantičnega pojmovanja Marlowa kot enakega svojim junakom«. V feminističnih interpretacijah Zavrl analizira predvsem recepcijo lika Helene Trojanske v *Faustu* in moških homoerotičnih razmerij v *Edvardu Drugem*, za katerega ugotavlja povečano zanimanje prav z razvojem študij spolov na koncu 20. stoletja. Na koncu poglavja se Zavrl posveti še ciljnemu literarnemu sistemu, preučevanju Marlowa na Slovenskem. Ugotavlja, da se je na Slovenskem Marlowe prebival počasi, čeprav obstajajo možnosti, da so ga Matija Čop in romantiki vsaj poznali, nemogoče pa je ugotoviti, kako dobro. Pomemben premik v slovenski kritiški obravnavi Marlowa naredi šele Janez Menart, ki je v slovenščino prevedel *Tragedijo o dr. Faustu* in ki Marlowa tudi obravnava v spremni besedi k zborniku *Drame angleške renesanse* (1976) »Pregled angleške renesančne dramatike«.

V naslednjem poglavju se Zavrl posveti različnim vidikom Marlowovega odpadništva: religioznemu, spolnemu in seksualnemu. Obravnava na omenjene teme vezane motive iz Marlowove biografije in opusa ter poudarja pomembnost kontekstualnega razumevanja omenjenih motivov in razlikovanja med pomenom pojmov (kot sta na primer ateizem in sodomija) in praks (kot so na primer sodomija, politično prevratništvo in verska heterodoksnost) v Marlowovem času in danes.

V zadnjem delu študije se Zavrl ukvarja z Marlowom na Slovenskem, in sicer tako z literarnokritiškega, prevodoslovnega kot tudi z uprizoritvenega vidika. Kot je bilo do tega trenutka v študiji že večkrat ugotovljeno, da se pomen producira skozi naslovnika, Zavrl do podobnih ugotovitev prihaja tudi ob leksikalno-semantični analizi treh slovenskih prevodov Marlowa, namreč da v prevodu ob razlikah med izhodiščnim in ciljnim literarnim sistemom prihaja do prevodnih dejanj, kot so razdvoumljanja, poenostavitve, izgubljanje izhodiščne mnogopomenskosti, na drugi strani pa do vzpostavljanja lastne mnogopomenskosti novega literarnega sistema. V nadaljevanju Zavrl natančno analizira obstoječa prevoda Marlowovih dram: *Tragedijo o dr. Faustu* Janeza Menarta in *Edvarda Drugega* Srečka Fišerja, ter pesnitve *The Passionate*

Shepherd to His Love/Zaljubljeni pastir svoji dragi (prav tako Menartov prevod). Poleg mnogih manjših pomenskih razlik med izvornikom in prevodom pri Faustu in Edvardu, ki ju označi kot ustrezna, Zavrl ugotavlja pomembno pomensko razliko med izvornim in prevodnim besedilom v Marlowovi pesnitvi: namreč spolno nedoločenoost objekta pesmi v originalu, ki je v Menartovem prevodu določen z ženskim spolom. V nadaljevanju Zavrl na podlagi obstoječih kritiških zapisov, gledaliških listov oziroma (nekje) lastnega spomina analizira vse tri uprizoritve Marlowa na Slovenskem: oba *Fausta*, 1972 v SLG Celje oziroma 2006 v SNG Nova Gorica, in *Edvarda Drugega* 2005 v SNG Drami Ljubljana.

V Zavrluvi študiji o Marlowu poleg celostne analize recepcijskega loka biografije in opusa Christopherja Marlowa v mednarodnem in slovenskem literarnem sistemu skozi zgodovino prevladuje zanimanje za dve njegovi deli: *Tragedija o dr. Faustu* in *Edvard Drugi*. Avtor v zaključku knjige pogrša interes za druge Marlowove drame v slovenskem literarnem sistemu. Ob poudarku na fluidnosti opomenjanja literarnega besedila koncept odpadništva razume kot »interpretacijo, konstrukt, ne pa kot objektivno besedilno dejstvo«. Zavrl je do nekaterih slovenskih prispevkov o Marlowu zaradi izrazite biografske interpretacije Marlowovih besedil kritičen, vendar opozarja, da so se ti prispevki zaradi pomanjkanja domačih besedil in prevodov prisiljeni naslanjati na izhodiščni literarni sistem in njegove ugotovitve. Zavrl ugotavlja, da v primerjavi s prevodi Marlowa pomembnejše nove mnogopomenske potenciale in premike v razumevanju Marlowa generira njegovo odsko uprizarjanje in da so jih že ustvarile tri »nikakor ne enoznačne« slovenske uprizoritve. *Christopher Marlowe: kanonični odpadnik* poleg natančne sistematične analize obstoječih podatkov in evolucije literarnokritiških interpretacij konkretnega avtorja (Marlowa) v skladu z ugotovitvami sodobnih literarnih ved spregovori o fluidnosti pomenov in poudarja težavnost kakršne koli določenosti in konkretizacije pomena pri renesančnih avtorjih, pri prevodnih avtorjih oziroma tudi literaturi širše. Študija je dragocen pripomoček za sodobno branje Marlowa in njegovega konteksta v slovenskem prostoru in bi lahko oživila zanimanje za dramatika in njegove sodobnike tudi v uprizoritvenem smislu.

